

خاورمیانه: سقوط دیکتاتورها و نه دیکتاتوری

سعید پیوندی

دهه‌هاست در خاورمیانه نفرین شده همه ما شاهد زوال دیکتاتورها و فروپاشی حکومت‌های خودکامه هستیم. رخدادها و صحنه‌ها تکرار می‌شوند: ایران 57، افغانستان، لیبی، تونس، مصر، عراق و امروز سوریه... هر بار مجسمه رهبران توسط مردم خشمگین بزیر کشیده می‌شود، زن و مرد، پیر و جوان در خیابان‌ها در پی مجسمه‌ها سرنگون شده شادی می‌کنند، پوسترها و تصاویر رهبران اقتدارگرا و نمادهای حکومتی به کام آتش می‌روند، کاخ رهبران اشغال و غارت می‌شود، شماری می‌گریزند و کسانی هم کشته یا اعدام می‌شوند.

اینجا خاورمیانه است. سرزمینی که همه به سقوط دیکتاتورها نگاه می‌کنند ولی بسیاری هم منطق حکمرانی اقتدارگرایانه را نمی‌بینند. زوال دیکتاتورها همیشه به معنای پایان استبداد نیست و چرخه شوم و ویرانگر خشونت سیاسی باز تولید می‌شود. کسانی که به قدرت می‌رسند به نام ظلمی که بر آن‌ها رفته به خود اجازه می‌دهند دست به سرکوب حاکمان دیروز و مخالفان خود زنند. بشار اسد در سال 2000 در پی پدری قدرت را در دست گرفت که 29 سال با مشت آهنین کشور را اداره کرده بود. او در ابتدا این گونه وانمود کرد که گویا دوران جدیدی در زندگی مردم سوریه آغاز شده است. اما "بهار دمشق" میرنده و کوتاه بود و جای خود را به زمستان بلند دیکتاتوری داد. بهار عربی در سال 2011 با سرکوب خشن مخالفان توسط اسد و همدستی سپاه قدس نتوانست تغییر شرایط سیاسی سوریه در پی آورد. ظهور داعش و جنگ داخلی سوریه، کشانده شدن پای قدرت‌های خارجی و نیروهای نیابتی از حزب‌الله لبنان گرفته تا فاطمیون، سوریه را به یک باتلاق هولناک چند پاره تبدیل کرد. بشار در سال 2021 با 95 درصد آرای یک انتخابات بدون رقابت جانشین خودش شد. روز 8 دسامبر 2004 اما خبری چندانی از آن 95 درصد نبود. این قاعده جوامع بسته و سرکوب شده بدون افق است.

مسئله خاورمیانه و داستان غمگین تداوم اقتدارگرایی با وجود سقوط دیکتاتورها از جمله رابطه میان نظام حکمرانی و جامعه است. یعنی میان نهادهای قدرت و جامعه گفتگو و قراردادی برای نظم سیاسی وجود ندارد. این نه فقط درباره اسلام‌گرایان که در مورد حکومت‌های سکولاری که خواهان مدرن‌کردن امرانه جامعه هستند هم صدق می‌کند. برخی کارایی حکومت را در اقتدارگرایی می‌بینند و دیگرانی هم با دموکراسی میانه خوشی ندارند. بهانه‌ها کم و بیش همسانند: جوامع خاورمیانه هنوز برای چنین کالای لوکسی آمادگی ندارند! آن‌ها اما هم‌زمان متوجه نیستند که حکمرانی به شیوه خودکامه سقوط در چاله هولناک مشروعیت‌زدایی از خود و بریدن شاخه‌ای است که بر روی آن نشسته‌اند. حکومت‌های بسته و بدون قرارداد اجتماعی مدرن دیر یا زود از درون می‌پوسند و حتا با نیت خوب هم سر از کج‌راه ناکارایی و فساد در می‌آورند.

در بسیاری از کشورهای خاورمیانه از سنت قرارداد اجتماعی برای حکمرانی مطلوب خبری نیست. قرارداد اجتماعی مدرن بیان رابطه میان شهروندان، جامعه و نظام حکمرانی است و مرزهای مشروعیت دولت و نهادهای حکومتی و نقش مردم در مشروعیت بخشی به قدرت سیاسی را روشن می‌کند. این میثاق جمعی جامعه است بر سر دموکراسی و مشارکت سیاسی مردم و نظارت مدنی بر حکمرانی. قرارداد اجتماعی به چهارچوب اصل کلیدی تفکیک و استقلال قوا، شفافیت و قانونیت نظام حکمرانی توجه می‌کند و پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری آن. این گونه است که می‌توان تضمینی برای تامین اصل برابری (جنسیتی، اتنیک، جنسی، دینی...)، آزادی‌های سیاسی و مدنی و به رسمیت حق اعتراض برای جامعه به وجود آورد.

خاورمیانه جایی است که حکومت‌ها دغدغه امنیت را جایگزین قرارداد اجتماعی برای یک حکمرانی مدرن می‌کنند. فروش برندی به نام "امنیت" در جوامعی که تجربه دموکراتیک چندانی ندارند و کنش‌های سیاسی و جابجایی قدرت برایشان گاه به معنای هرج و مرج و بی ثباتی ترجمه شده است. حاکم خودکامه برای توجیه اقتدارگرایی تکرار می‌کند "عوضش امنیت دارید" و پای نظامیان به سیاست باز می‌شود. جالب این است که این امنیت کذایی تا آن اندازه ناپایدار است که خود حاکم اقتدارگرا هم پس از سقوط در پی سوراخ موشی برای پنهان شدن می‌گردد.

کسانی بدون تردید ایراد خواهند گرفت که پس چرا به نقش نفت، قدرت‌های بزرگ، اسرائیل و امپریالیست‌ها... اشاره نمی‌شود. آن‌ها هم بازیگر میدان سیاست در خاورمیانه نفرین شده‌اند، اما هم‌زمان این عامل دستاویز خوبی برای توجیه اقتدارگرایی و نپرداختن به ریشه آسیب‌های سیاسی است. "کار کار انگلیس است" پاسخی عامه‌پسند و ساده به پرسشی پیچیده است و باورش هم آسان‌تر.

بشار اسد هم مانند دیگر رهبران اقتدارگرا سقوط کرد. این سرنوشت دیر و زود دارد ولی سوخت و سوز ندارد. سوریه اما آیا از بختک استبداد، اسلام‌گرایی، جنگ و ویرانی رها می‌شود و راهی بسوی افق جدید توسعه، صلح و دموکراسی خواهد یافت؟
کانال شخصی سعید پیوندی

<https://t.me/paivandisaeed>